

CİLÂÜ'İ-KULÛB

(جلد القلوب)

Cinânî'nin
(ö. 1004/1595)
ahlâkî mesnevisi.

Divanından başka daha önce yazdığı iki de mesnevisi olan Cinânî'nin didaktik yolda ve hikâyelerle süslenmiş bu 3316 beyitlik eseri, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Kitâb-ı Usûl (Usûlnâme)* adlı mesnevisine ondan üstün olma iddiası ile nazîre olarak ortaya konmuştur. Şairin, oradaki gibi *Şehnâme* vezni tercih ederek kaleme aldığı eser, "ikd" adını taşıyan her birinde başka bir konunun işlendiği yirmi bölüme ayrılmıştır. Her bölümde önce belirli bir konunun ele alındığı bir kısım ile sonra bunu "Destan" adı altında takip eden bir hikâye faslı ve en sonda da "Sâkinâme-i Meclis" başlıklı üç dört beyitlik küçük bir parça bulunmaktadır.

Eserin başında kalemin vasıf ve meziyetleriyle nazım sanatı ve belîğ sözün üstünlüklerinin bahis konusu edildiği iki ayrı parça, bunlardan sonra birer münâcât ve na't, Sultan III. Murad'a bir methiye, kitabın telif sebebinin anlatıldığı bölüm yer alır.

Mesneviyi oluşturan "ikd"lerin her birinin esere asıl didaktik karakterini veren ilk parçasında ahlâkî nasihatler, kaçınılması veya yapılması öğütlenen hareket ve tutumlar ifade edildikten sonra "Destan" başlığı altında değişik isimler taşıyan ikinci parçaların her birinde anlatılanlara, telkin edilmek istenen düşüncelere uygun bir olayın hikâyesi yapılmaktadır.

Cilâü'l-kulûb konu ve tertip bakımından Cinânî'nin ondan yedi yıl önce yazdığı ilk mesnevisi *Riyâzü'l-cinân*'ın bir benzeri gibidir. Cinânî o eserinin aynı şekilde yirmiyeye ayrılmış bölümlerinin ilk sıradakilerinde nasıl hükümdar ve vezirleri ele almışsa bu mesnevisinin de ilk iki bölümünde hükümdar ve vezirlerin vazifeleriyle kendilerinde bulunması gerekli vasıfları, üçüncü bölümde de hükümdarın çevresindekilerin dikkat edebilecekleri hususları belirtir. Bundan sonra gelen bölümlerde cimrilik ve tamah, yalan söyleme, şarap içme ve keyif verici şeylere kapılma, kadın düşkünlüğü, oğlançılık, haram yeme gibi ahlâkî kusurların fenalıkları ve sebep oldukları kötü sonuçlar anlatılır. Ayrıca yüksek binalar yapma, namazı terketme gibi tutumlar

tenkit edilir. Buna karşılık sabır, başkalarına yumuşak davranma, kanaat, cömertlik, ahde vefâ, yardımlaşma, çok konuşmayıp diline sahip olma gibi faziletler ve ilmin insan hayatındaki faydası ve rolü üzerinde durulur. Sayılan kusurlardan sakındırıcı öğütlerin yanı sıra bu faziletleri teşvik edici ve özendirici öğütlere ağırlık verilir. Daha önceki eserlerinde yer yer hafif konulara iltifat etmiş olan Cinânî'nin burada bunlardan uzaklaşarak din duygusunun rehber olduğu ağır başlı düşünce ve konulara yöneldiği, söylediklerine destek olmak üzere eserinde sık sık âyetlere ve hadislere başvurduğu görülmektedir.

Bursa'da iken hasta bulunduğu sırada şifa getirmesini umarak iyileştikten sonra yazmaya başladığı, fakat İstanbul'a tayin edilip içine düştüğü geçim derdi yüzünden devam fırsat bulamadığı eseri 1003 Rebülevvelinde (Kasım 1594) tamamlamıştır. Cinânî, eserin insan güzelliği ve aşk duygusunun yüceliğinin anlatıldığı yirminci ve son bölümünde, vaktiyle İstanbul'da karşılaşmış güzellik ve fikrî meziyetlerine tutulduğu ve kendisine talebe olarak bağlanmış bir gence duyduğu aşk sebebiyle bu eserini yazdığını açıklamaktadır. Bursalı Belîğ, başka bir göreve tayin edilince kendisinden ayrılmak zorunda kaldığı bu

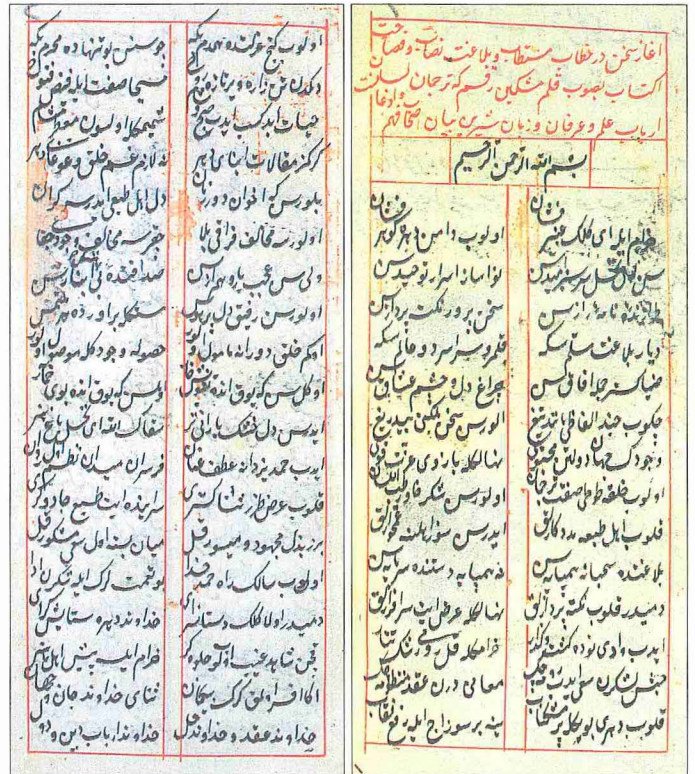
gencin, Cinânî'nin onun hakkındaki bir kasidesine dayanarak, devrin ünlü güzellerinden Serrâczâde Şah Muhammed olduğunu kaydeder. Söz konusu olan sevgi, eserde açıklıkla belirtildiği üzere madî yönü bulunmayan tamamıyla saf ve platonik bir aşktır.

Şair eserin sonunda onu yazarken takdir ve teşviklerini gördüğü İstanbul Kadısı Ebüssüüdâde'ye de bir methiye ile teşekkür eder.

Cinânî'nin ölümünden bir yıl kadar önce yazdığı bu son eserinde ağırlık İslâm tarihi ve başka ülkelerle ilgili olaylarda ise de öncekiler ölçüsünde olmamakla beraber bazı yerli sahne ve maceralar, Şeyh Üftâde ve meşhur Pinti Hamid'den bahseden parçalarda olduğu gibi tarihî çizgiler de yer almaktadır.

Cilâü'l-kulûb'ün Türkiye kütüphanelerinde altı nüshası bilinmektedir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi eki, nr. 94, Lala İsmâil, nr. 510; TSMK, Revan, nr. 831; Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., Yazmalar, nr. 5335; Çorum İl Halk Ktp., nr. 2217/2; Adnan Ötügen Ktp. [eski Ankara İl Halk Ktp.], nr. 61). Eserin, Mustafa Özkan tarafından Cinânî'nin hayatı ve eserlerine dair bir inceleme ile beraber Çorum nüshası hariç diğer beş nüshasına dayanan tenkitli bir neşri yapılmıştır (*Cinânî, Cilâü'l-kulûb [Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük]*, İstanbul 1990).

Cilâü'l-kulûb'ün
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Lala İsmâil,
nr. 510)

BİBLİYOGRAFYA :

Belîğ, *Güldeste*, s. 457; a.e., Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 264, vr. 168^a; Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-vekâyi' der Belde-i Celîle-i Bursa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 89, vr. 143^a; *İzâh-ı hu'l-meknûn*, I, 364; *Osmanlı Müellifleri*, II, 125; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 77-79; Cihan Okuyucu, *Cinânî: Hayatı-Eserleri, Divanının Tenkidli Metni* (doktora tezi, 1984), İÜ Ed.Fak., I, 209-236; Mustafa Özkan, *Cinânî, Cılâü'î-kulüb* (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük), İstanbul 1990; s. 34-43.

CIHAN OKUYUCU

CİLBÂB

Hanımların dış giysisi anlamında kullanılan bir kelime (bk. TESETTÜR).

CİLDEKİ

(الجلدي)

İzzüddîn Alî b. Aydemir b. Âli el-Cildekî

XIV. yüzyılda yaşayan Türk asıllı simyacı.

Horasan bölgesindeki Cildek köyüne nisbetle anılmakta, adı bazı kaynaklarda Aydemir b. Ali b. Aydemir şeklinde geçmektedir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kendisi ömrünün on yedi yılından fazlasını uzun seyahatlerle geçirdiğini, bu arada Irak, Anadolu, Mağrib, Yemen, Hicaz ve Suriye'ye gittiğini, nihayet Mısır'da yerleştiğini bildirmektedir. Farklı rivayetlere göre 743 (1342-43) veya 762 (1360-61) yılında Kahire'de ölmüştür.

Cildekî, özellikle ansiklopedik bilgi bakımından simya ilminde isim yapmış son büyük üstatlardan biridir. Onun da müslümanların simya sahasında benimsedikleri mistik ve sembolik yaklaşımların bir temsilcisi olduğu görülmekte, fakat bazı somut deliller göz önüne alındığında kimyasal reaksiyonlar ve maddeler hakkında gerçek bilgi ve deneyimlere sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Kimyasal birleşimlerde sabit nisbetler kuralına esas teşkil eden görüşleri, ortaya çıkan gazlardan korunmak için deney sırasında maske kullanması, sabun yapımını geliştirmesi, nitrik asitle gümüşü altından ayırması bunun belli başlı örnekleridir. İlgisi tıp, ilaç yapımı, zooloji, astroloji, mekanik (ilm-i hiyel) ve özellikle maddenin keyfiyeti, metal ve diğer maddelerle yedi gezegen arasında ilişki kurulması gibi alanlara yayılmış olan Cildekî, tabii olaylarla simya işlemleri arasındaki ben-

zerlikler üzerinde önemle durmuş, bu hususta sunî değişim olabileceğini kabul etmeyen İbn Sînâ'ya da karşı çıkmıştır. Özgün yazılarından başka Tyanalı Apollonios, İbn Ümeyl, İbn Erfa're's ve Ebü'l-Kâsım el-İrâkî gibi ünlü kişilerin eserleri üzerinde çok uzun şerhler kaleme alan Cildekî'nin birçok çalışması, kendinden önce yaşayan Câbir b. Hayyân ve Ebû Bekir er-Râzî gibi bilginlerden yaptığı güvenilir alıntılar sebebiyle simya tarihini yönünden de büyük değer taşımaktadır.

Eserleri. Kendisine atfedilen yirmi civarındaki eserden belli başlıları şunlardır: 1. *el-Bedrü'l-münîr fî havâşşî'l-iksîr* (Bombay 1881). Endülüslü Ali b. Mûsâ b. Erfa're's'in *Divânü's-Şüzûr*'undaki bir kasidenin şerhidir. Aynı esere yazdığı diğer bir şerh ise *Ğâyetü's-sürûr* adını taşımakta olup önsözüne göre teknikten çok felsefî ağırlıklı bir metindir. 2. *ed-Dürrü'l-menşûr fî şerhi's-Şüzûr*. Adı geçen eser üzerine 742 (1341-42) yılında Kahire'de yazılmış diğer bir şerhtir. 3. *Keşfü's-sütûr fî şerhi Divâni's-Şüzûr*. 4. *el-Mişbâh fî esrâri 'ilmi'l-miftâh* (Kahire 1302). Müellif eserin önsözünde Araplar'daki "ilmü'l-miftâh"ın (simya) kısa bir tarihçesini vermekte, bu konudaki kendi çalışmalarını anlattıktan sonra üstat olarak kabul ettiği yedi kişinin adını saymaktadır. Bunlar Emîr Hâlid b. Yezid, Câbir b. Hayyân, Muhammed b. Ümeyl et-Temîmî, Mesleme b. Ahmed el-Mecrîti, Hüseyin b. Ali et-Tuğrâi, Ali b. Mûsâ b. Erfa're's ve Ebü'l-Kâsım el-İrâkî'dir. 5. *Nihâyatü't-Şâlebi fî şerhi'l-Mükteseb* (Bombay 1890). Ebü'l-Kâsım el-İrâkî'nin *Kitâbü'l-'İlmi'l-mükteseb fî zirâ'ati'z-zeheb* adlı eserine yapılan geniş bir şerhtir. Arap simyasının en önemli kaynaklarından biri üzerine yazılmış olan eserin kendisi de önemlidir. Çünkü Cildekî bu eserinde simya ilminin başlıca teorilerini geniş şekilde açıklamıştır. Eserin önemini artıran diğer bir özellik ise Cildekî'nin yaptığı iktibaslarla kendisinden önceki Hermetik ve İslâm simya literatürünü tanıtmış olmasıdır. Câbir b. Hayyân ve diğer müslüman simya öncülerinin yanı sıra Hermes, Zosimus, Jamblicus, Demokritos, Cälînüs ve Marianus gibi otoritelere sık sık müracaat etmekle birlikte kendisinin simya alanındaki birikimini de alabildiğine yansıtmaktadır. Meselâ Câbir b. Hayyân'a atfedilen eserlerden ve diğer bazı çalışmalardan nakillerde bulunarak altın - gü-

müş alaşımından gümüşü ayırmak için nitrik asit kullanılması gerektiğini bildirmiş, bu arada da söz konusu reaksiyonun maddelerin belirli ağırlıklarda olması halinde gerçekleşebileceği kanaatinde olduğunu açıklamıştır. Manucher Taslimi bu eserle ilgili olarak 1954'te Londra Üniversitesi'nde "Examination of the Nihayat al-Talab and the determination of its place and value in the History of Islamic Chemistry" adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır. 6. *el-Burhân fî esrâri 'ilmi'l-mîzân*. Dört bölümden meydana gelen titiz bir çalışmadır. Cildekî bu eserin sadece simyaya değil tabiat tarihi, fizik ve metafizik konularına da yer vermiştir. Ayrıca kitapta Belînüs'un (Tyanalı Apollonios) yedi cisme (gezegenler) dair eseriyle Câbir b. Hayyân'ın eserlerindeki mîzan teorisine de atıflar yapmaktadır. 7. *Şerhu kaşîdeti Ebi'l-İşba'*. *Keşfü'l-esrâr* adıyla da anılan eser, X. yüzyılda Meyyâfârik'in'de (Silvan) Ebü'l-İşba' künyesiyle tanınmış olan Abdülazîz b. Temmâm el-İrâkî'nin simya üzerine yazdığı bir kasideinin şerhidir. 8. *Şerhu's-Şemsi'l-ekber li-Belînüs*. Tyanalı Apollonios'un simyaya dair çalışmasının şerhidir. 9. *et-Taķrîb fî'l-esrâri'l-kimyâ' (fî esrâri't-terķib)*. Bu eser de simyaya dairdir. 10. *ed-Dürrü'l-meknûn fî şerhi kaşîdeti Zînnün*. Mısırlı meşhur süfî Zünnün'un simya konusunda yaptığı mistik karakterli bir çalışmanın şerhi olup 743'te (1342-43) Kahire'de yazılmıştır. 11. *Buġyetü'l-ġabîr fî kânûni ŧalebi'l-iksîr*. 740 (1339-40) yılında Şam'da yazılmıştır. 12. *Kenzü'l-iġtişâs ve dürrütü'l-ġavvâs fî ma'rifeti esrâri 'ilmi'l-ġavvâs*. On iki bab üzere tertip edilen eser yayımlanmıştır (Bombay 1309). 13. *ed-Dürrütü'l-muġyîye fî şerhi muġammesi'l-Mâ'î'l-varâķi ve'l-arzî'n-necmiyye*. Muhammed b. Ümeyl et-Temîmî'nin eserinin çok kısa bir hülâsası olup Dimaşk'ta yazılmıştır. 14. *Netâ'icü'l-fiker fî aġvâli'l-ġacer* Bulak'ta tarihi belli olmayan bir baskısı yapılmıştır (Cildekî'nin eserleri ve bunların yazma nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. *GAL Suppl.*, II, 171-172; Sarton, III/1, s. 758-760; Fâzıl Halîl İbrâhîm, s. 619-625).

Cildekî'nin eserlerini değerlendirebilmek için onun faydalandığı geniş kimya literatürünün muhtevasını çok iyi bilmek gerekmektedir. Bu tür incelemelere Ruska, Stapleton, Hokuyard ve bunların öğrencileri tarafından başlanmış, ancak pek azının edisyon kritiği yapılabilmektedir.